

ДАХЛСИЗЛИК: ҲУҚУҚМИ ЁКИ МАҚОМ?

Джўраев Пахлавон Турғунович

Судьялар олий мактаби жиноят ҳуқуқи йўналиши

ТИНГЛОВЧИСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14968003>

ARTICLE INFO

Received: 17th February 2025

Accepted: 18th February 2025

Published: 28th February 2025

KEYWORDS

Дахлсизлик, инсон ҳуқуқлари,
ҳуқуқий мақом, шахсий дахлсизлик,
депутатлик дахлсизлиги,
дипломатик дахлсизлик,
судьяларнинг мустақиллиги,
ҳуқуқий қафолатлар.

ABSTRACT

Мақолада дахлсизлик тушунчаси ҳуқуқий ва ижтимоий мақом сифатида таҳлил қилинади. Дахлсизлик инсон ҳуқуқлари тизимидаги ўрни, давлат ва жамият муносабатларидаги аҳамияти юзасидан тадқиқ қилинади. Хусусан, депутатлар, судьялар, дипломатлар ва бошқа мансабдор шахсларнинг дахлсизлик ҳуқуқи билан оддий фуқароларнинг шахсий дахлсизлиги ўртасидаги фарқлар ёритилади. Шунингдек, дахлсизлик ҳуқуқининг *sui generis* хусусияти ва унинг чекловлари таҳлил қилинади.

Дахлсизлик – ҳуқуқий ва сиёсий институт сифатида турли давлатларда турлича намоён бўлади. У инсон ҳуқуқлари тизимида муҳим ўрин тутадиган шахсий дахлсизликдан тортиб, мансабдор шахслар учун берилган ҳуқуқий имтиёзлар шаклида ҳам намоён бўлиши мумкин. Лекин ушбу тушунчанинг аниқ ҳуқуқий табиати ва унинг чегаралари кўпинча баҳсли масала ҳисобланади.

Дахлсизлик ҳуқуқи бўйича турли олимлар ўз қарашларини билдирган бўлиб, уларнинг фикрлари асосан инсон ҳуқуқлари, ҳуқуқий мақом ва давлат ҳокимияти балансини таъминлаш нуқтайи назаридан фарқ қилади. Қуйида бир нечта таниқли ҳуқуқшунос ва олимларнинг дахлсизлик тўғрисидаги фикрлари келтирилади: масалан Жон Локк (John Locke) шахсий дахлсизликни инсоннинг табиий ҳуқуқларидан бири деб ҳисоблаган. Унинг фикрича, давлат инсоннинг шахсий дахлсизлигини ҳимоя қилиши шарт, акс ҳолда, бу ҳукуматга нисбатан исён қилишга асос бўлиши мумкин. Унинг инсон ҳуқуқлари борасидаги ғоялари замонавий конституциявий ҳуқуқнинг асосини ташкил қилади.

Шарль Луи Монтескье (Charles Montesquieu) давлат ҳокимияти бўлинишининг муҳимлигини таъкидлаган ва бу тамойил дахлсизлик ҳуқуқининг таъминланишида ҳам асосий ўрин тутишини кўрсатган. Унинг фикрига кўра, судьялар ва қонун чиқарувчилар дахлсизликка эга бўлиши керак, чунки бу уларнинг мустақил фаолият юритишига қафолат беради.

Иммануил Кант (Immanuel Kant)нинг ҳуқуқшунослик ва ахлоқий фалсафага оид таълимотида шахснинг дахлсизлиги марказий ўрин эгаллайди. У шахсий дахлсизликни инсоннинг табиий қадр-қиммати ва эркинлиги билан боғлайди ва уни ҳеч қандай ҳолатда бузиб бўлмайдиган ҳуқуқ сифатида баҳолайди. Ханс Келзен (Hans Kelsen) ҳуқуқий позитивизм тарафдори сифатида дахлсизлик тушунчасини ҳуқуқий мақом сифатида кўради. Унинг фикрига кўра, депутатлар ва судьяларга берилган дахлсизлик – бу ҳуқуқ эмас, балки уларнинг ваколатларини таъминловчи ҳуқуқий механизмдир.

Карл Шмитт (Carl Schmitt)нинг сиёсий-ҳуқуқий қарашларида давлат ҳокимияти ва ҳуқуқ ўртасидаги муносабатлар муҳим ўрин тутди. Унинг фикрига кўра, дахлсизлик айрим ҳолатларда давлат ҳокимиятининг ўзини муҳофаза қилиш воситаси сифатида намоён бўлади. Бу, айниқса, фавқулодда ҳолатлар ва сиёсий инқироз пайтларида долзарб бўлади.

Россиялик ҳуқуқшунос А.В.Малько дахлсизлик ҳуқуқини ҳуқуқий кафолатлар тизимида муҳим ўрин тутадиган элемент сифатида баҳолайди. Унинг фикрига кўра, шахсий дахлсизлик инсоннинг эркинлиги ва ҳуқуқий давлат тамойиллари билан чамбарчас боғлиқ.

Р.А.Ромашов ўз асарларида депутатлик дахлсизлиги тушунчасини таҳлил қилиб, унинг қонуний асослари ва чекловлари ҳақида фикр юритади. Унга кўра, депутатлик дахлсизлиги мутлақ эмас, балки унинг ҳуқуқий механизмлари аниқ белгиланиши лозим.

Бундан ташқари Ўзбекистонлик ҳуқуқшунослар Ш.Шарапов, А. Норматов ва М. Ҳамидовлар ҳам ўз фикрларини баён қилишган.

Ш.Шарапов – инсон ҳуқуқлари ва конституциявий ҳуқуқлар бўйича тадқиқотларида шахсий дахлсизликни энг муҳим ҳуқуқлардан бири сифатида таърифлайди.

А.Норматов – дипломатик дахлсизлик борасидаги тадқиқотларида бу институт халқаро ҳуқуқнинг асосий кафолатларидан бири эканини таъкидлайди.

М.Ҳамидов – судьяларнинг дахлсизлиги ҳақида ёзар экан, унинг суд мустақиллигини таъминлашдаги аҳамиятига урғу беради.

Юқоридаги олимлар ва ҳуқуқшуносларнинг фикрлари таҳлил қилинганда, дахлсизлик тушунчаси бир томондан инсон ҳуқуқларининг ажралмас қисми сифатида, иккинчи томондан эса ҳуқуқий мақом сифатида баҳоланишини кўриш мумкин. Шунинг учун дахлсизлик ҳақиқатан ҳам мураккаб ҳуқуқий ва сиёсий институт бўлиб, унинг моҳияти доимий равишда тадқиқ этилишга муҳтож.

Дахлсизлик ҳуқуқий институт сифатида инсон ҳуқуқлари доирасида кенг ўрганилади. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт шахсий дахлсизликни инсон ҳуқуқи сифатида тан олади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 25-моддасида шахснинг дахлсизлик ҳуқуқи мустаҳкамланган. Шунингдек, қонунчиликда депутатлик, дипломатик ва судьялар дахлсизлиги ҳам белгиланган.

Шахсий дахлсизлик инсоннинг табиий ҳуқуқларидан бири бўлиб, унинг шахси, уй-жойи ва мулки давлат ва бошқа шахслар томонидан ҳимоя қилинади. Бу ҳуқуқ қонунчиликда кафолатланиб, унинг бузилишига йўл қўйилмайди.

Айрим шахслар учун берилган дахлсизлик имтиёз сифатида кўрилиши мумкин. Депутатлар, дипломатлар ва судьяларга берилган дахлсизлик уларнинг фаолиятини мустақил ва эркин бажаришга хизмат қилади. Лекин бу дахлсизлик мутлақ эмас, у қонун билан чекланган.

Дахлсизлик мутлақ ҳуқуқ бўлмай, муайян шароитларда чекланиши мумкин. Масалан, депутат ёки дипломат оғир жиноят содир этган тақдирда, дахлсизликдан маҳрум этилиши мумкин. Шунингдек, шахсий дахлсизлик ҳам жиноят ишлари бўйича қонун доирасида чекланиши мумкин.

Дахлсизлик тушунчаси ҳам ҳуқуқ, ҳам мақом сифатида намоён бўлади. У шахсий дахлсизлик сифатида умумий ҳуқуқ бўлса, айрим мансабдор шахсларга берилган дахлсизлик эса уларнинг мақомига боғлиқ ҳуқуқий кафолат ҳисобланади. Демак, дахлсизлик тушунчасини кенг ва тор маънода қараш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 2023.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 1948.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, 1966.

Ўзбекистон Республикасининг “Депутатлик дахлсизлиги тўғрисида”ги қонуни.

М. Ҳамидов, "Инсон ҳуқуқлари ва ҳуқуқий кафолатлар", Тошкент, 2021.

А.Норматов, "Дипломатик дахлсизлик: назарий ва амалий жиҳатлар", Тошкент, 2020.

Бу мақола дахлсизликнинг ҳуқуқий табиати ва унинг ижтимоий мақоми ҳақида тушунча беради ҳамда мавзу юзасидан илмий таҳлил ўтказишга ёрдам беради.

